

ZDENĚK HELUS

Sociální psychologie pro pedagogy

2., PŘEPRAČOVANÉ A DOPLNĚNÉ VYDÁNÍ

PEDAGOGIKA

GRADA®

PEDAGOGIKA

 GRADA®

ZDENĚK HELUS

Sociální psychologie pro pedagogy

2., PŘEPRAČOVANÉ A DOPLNĚNÉ VYDÁNÍ

PEDAGOGIKA

 GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

*Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.*

prof. PhDr. Zdeněk Helus, DrSc.
SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE PRO PEDAGOGY
2., přepracované a doplněné vydání

Vydala GRADA Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 5897. publikaci

Odpovědná redaktorka Helena Varšavská
Sazba a zlom Antonín Plicka
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 400
Vydání 1., 2015

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

© Grada Publishing, a. s., 2015
Cover Photo © allphoto.cz

ISBN 978-80-247-9817-2 (ePub)
ISBN 978-80-247-9816-5 (pdf)
ISBN 978-80-247-4674-6 (print)

Obsah

Několik vět ke druhému vydání	11
Cíl, pojetí a adresáti této knihy	13
ČÁST PRVNÍ – Člověk a sociální souvislosti jeho života	15
Vstup do části první: Čím se sociální psychologie zabývá, jaké problémy řeší	16
1. Člověk jako sociálně situovaná osobnost	17
1.1 Osobnost jako strukturovaná a přitom celistvá, integrovaná individualita	18
1.1.1 K analyticko-strukturujícímu pohledu na osobnost	18
1.1.2 K integrujícímu pohledu na osobnost	20
1.2 K sociálněpsychologickému pohledu na osobnost dětí/dospívajících	21
1.3 Závěrem první kapitoly: Proč je uplatňování zřetele k sociálně situované osobnosti důležité	24
2. Skladba sociálních souvislostí života člověka	25
2.1 Druzí lidé – situovanost osobnosti v mezilidských vztazích	26
2.1.1 Osobnost v interpersonálních vztazích Já a Ty	27
2.1.2 Osobnost v sociální skupině – my	31
2.1.3 Davy a masová hnutí	38
2.2 Společenské, hospodářské a politické poměry	41
2.3 Kultura	44
2.4 Působení médií	50
3. Jak sociální souvislosti života působí	55
3.1 Sociální realita a její psychická transformace	55
3.2 Vědomí a nevědomí	57
3.3 Člověk jako objekt či subjekt	58
3.4 Kontextovost působení sociálních činitelů	60
4. Šíře ovlivnění osobnosti působením sociálních souvislostí života	63

4.1	Vliv sociálních souvislostí života na výkon	63
4.2	Tělo a tvarování těla	68
4.3	Nemoc, zdraví, kondice	73
4.4	Pohlaví a gender	79
4.5	Jáská dimenze osobnosti	84
4.5.1	Sebepojetí	84
4.5.2	Pravé já a jeho aktualizace	90
	Shrnutí hlavních poznatků I. části	97
	Vybrané prameny, vhodné k doplňujícímu, rozšiřujícímu a prohlubujícímu studiu	101
	ČÁST DRUHÁ – Socializace osobnosti	103
	Vstup do části druhé: Jak rozumět pojmu socializace osobnosti	104
	1. Tři úrovně socializační transformace osobnosti	109
1.1	Socializace jako antropogeneze	109
1.2	Socializace jako utváření modální osoby	112
1.3	Socializace jako individuální biografie	114
1.3.1	Poznámka k vlivům vulnerability a resilience	114
1.3.2	Poznámka k vlivům zlomových životních událostí	117
1.3.3	Poznámka k vlivu populačních kohort	118
	2. Druhy socializace	121
	3. Podvojný cíl socializace osobnosti	125
	4. Součinnost socializujících prostředí	129
4.1	Mikroprostředí	131
4.2	Mezoprostředí	131
4.3	Exoprostředí	134
4.4	Makroprostředí	135
	5. Psychické socializační procesy	137
5.1	Raná symbiotická vazba	138
5.1.1	Připoutání a jeho vzorce	140
5.1.2	Překonávání symbiotického vztahu/připoutání – procesy separace a individuace	143

5.2 Zrod a vývoj asertivního já – socializační procesy identifikace a interiorizace	145
5.2.1 Sociální zrcadlo a identifikace	146
5.2.2 Interiorizace/zvnitřňování	149
5.2.3 Hry na sociální role jako projev jáské asertivity	150
5.3 Učení zpevnováním	151
5.3.1 Učení emocionálně vegetativní	152
5.3.2 Učení instrumentální či operantní	155
5.4 Kognitivně sociální učení	161
5.5 Socializační autoregulace	167
6. Dysfunkčnost a funkčnost socializačního procesu	171
6.1 Dysfunkční socializace a vznik deviací	172
6.1.1 Deviace na základě rané deprivace	174
6.1.2 Deviace na základě traumatických zážitků a životních krizí	177
6.1.3 Deviace na základě anomie	179
6.1.4 Deviace na základě osvojené subkultury	182
6.1.5 Deviace na základě stigmatizace	186
6.2 Funkční socializace jako personalizace	188
Shrnutí hlavních poznatků II. části	191
Vybrané prameny, vhodné k doplňujícímu, rozšiřujícímu a prohlubujícímu studiu	195
ČÁST TŘETÍ – Sociální psychologie rodiny	197
Vstup do části třetí: Rodina jako činitel primární socializace – porozumění rodině je součástí pedagogických kompetencí	198
1. Současná rodina – její pojetí a aktuální problémy	201
1.1 Pět znaků současné rodiny	202
1.2 Proměny současné rodiny	205
1.2.1 Rodičovství jako předmět reflexe, pochyb a rozhodování	209
1.2.2 Mateřství a otcovství dnes – česká situace v zrcadle výzkumů	214
2. Funkce rodiny vzhledem k dítěti a jejich selhávání	219
2.1 Deset základních funkcí rodiny	219

2.2	Kategorizace rodin z hlediska jejich funkčnosti	222
2.3	Charakteristiky nejčastějších typů problémově zatížených rodin	224
2.3.1	Nezralá rodina	224
2.3.2	Přetížená rodina	226
2.3.3	Ambiciózní rodina	228
2.3.4	Perfekcionistická rodina	228
2.3.5	Autoritářská rodina	229
2.3.6	Rozmazlující (protekcioistická) rodina	231
2.3.7	Rodina nadměrně liberální a improvizující	232
2.3.8	Odkládající rodina	233
2.3.9	Disociovaná rodina	233
2.4	Rozvíjení pozitivního výchovného/socializačního stylu	237
3.	Čím rodina ovlivňuje socializační vývoj a vzdělávací úspěšnost dítěte/dospívajícího	241
3.1	Socioekonomický status rodiny	241
3.2	Výchovný styl v rodině	243
3.3	Vliv struktury rodiny	245
3.3.1	Neúplná rodina	245
3.3.2	Sourozectví	248
	Shrnutí hlavních poznatků III. části	255
	Vybrané prameny vhodné k doplňujícímu, rozšiřujícímu a prohlubujícímu studiu	257
	ČÁST ČTVRTÁ – Sociální psychologie školy, výuky a jejich aktérů	259
	Vstup do části čtvrté: Škola vzdělávací úspěšnosti a osobnostního rozvoje – sociálněpsychologické inspirace	260
1.	Škola ve společenském kontextu	263
1.1	Typologický pohled na současnou společnost – důsledky pro školu a edukaci	263
1.1.1	Společnost globalizovaná	264
1.1.2	Společnost postmoderní	265
1.1.3	Společnost vědění	266
1.1.4	Společnost krize a východisek z ní	269
1.2	K pojetí školy	272

1.3	Změna školy – téma školských reforem	275
1.3.1	Činitelé působící na změnu školy	277
1.3.2	K typologii školských reforem	279
1.3.3	Naléhavé úkoly reformy české školy: problémy, které je třeba řešit	283
2.	Výuka jako řízená socializace	293
2.1	Učivo: první činitel řízené výukové socializace	294
2.1.1	Znaky učiva zabezpečující jeho socializační funkci	295
2.1.2	Podoby učiva – fáze jeho socializační aktualizace	297
2.1.3	Prvky socializačně komplexní kvality učiva	299
2.2	Výukové cíle: druhý činitel řízené/výukové socializace	302
2.2.1	Způsoby práce s cíli	303
2.2.2	Druhy cílů	305
2.2.3	Socializačně aktivační důraz v práci s cíli	308
2.3	Metodické strategie: třetí činitel řízené/výukové socializace	309
2.3.1	Od výuky transmisivní k výuce jako komplexní edukační péči (KEP)	310
2.3.2	Pohyb od výuky diskriminačně selektující k výuce integrující/inkluзивní	311
2.3.3	Od výuky autoritářské k výuce tvůrčí spoluúčasti	314
2.3.4	Pohyb od výuky uzavřené k výuce otevřené	315
2.4	Hodnocení jako čtvrtý činitel řízené/výukové socializace	317
2.4.1	Úskalí a pochybení při hodnocení žáků	317
2.4.2	Zásady funkčního hodnocení	319
2.4.3	Strategické uplatňování zřetele ke třem normám hodnocení	321
3.	Sociálněpsychologický pohled na výukovou komunikaci	323
3.1	Aktéři výukové komunikace	323
3.1.1	Učitel – vůdčí aktér osobnostně rozvíjející výuky	324
3.1.2	Žák/student – spoluaktér osobnostně rozvíjející výuky	328
3.1.3	Součinnost aktérů ve výukové komunikaci	333
3.2	Činitelé ovlivňující funkčnost výukové komunikace	335
3.2.1	Percepčně postojové orientace učitele	336
3.2.2	Interpretačně postojové orientace učitele	342
3.2.3	Posilování charakteristik žákovy osobnosti napomáhajících jeho školní úspěšnosti	352
3.2.4	Ovlivňování klimatu školní třídy	359

3.2.5 Reproductivní tendence v učitelově komunikaci s žáky	368
3.2.6 Odolnost učitele vůči zátěžím/stresu	371
Shrnutí hlavních poznatků IV. části knihy	375
Vybrané prameny, vhodné k doplňujícímu, rozšiřujícímu a prohlubujícímu studiu	379
Literatura	381
Jmenný rejstřík	391
Věcný rejstřík	397

Několik vět ke druhému vydání

Prvé vydání této knihy se dostalo do rukou čtenářů v roce 2007. V průběhu uplynulých osmi let se publikace setkala s příznivou odezvou; byla kupována, čtena, studována a posléze rozebrána. Nyní tedy dochází na vydání druhé. Samozřejmě si kladu otázku po jejím vylepšení. Z rozhovorů se studenty na seminářích, z reakcí doktorandů, praktikujících pedagogů i výzkumníků jsem načerpal četné inspirace. A také, jako každý autor, který nad svým dílem kriticky uvažuje, jsem dospěl k nápadům, co by mělo být formulováno jinak a lépe, co doplněno...

V čem je tedy druhé vydání jiné, doufám lepší, než bylo to první? V čem provedené změny spočívají?

Za prvé je zdůrazněno, co znamená výraz „pro pedagogy“, tvořící součást samotného názvu díla. Zřetelněji a v různých souvislostech je doloženo, proč má, či dokonce musí být pedagog sociálněpsychologicky orientován. V čem jej to obohacuje, jak se díky sociálněpsychologické fundovanosti stává lepším pedagogem.

Za druhé, a to s tím prvním úzce souvisí, je rozvinuto téma osobnosti v sociálních souvislostech jejího života. Je z různých úhlů pohledu vyjasňováno, jak tyto sociální souvislosti osobnost a její jednotlivé složky ovlivňují, ale také jak osobnost sama je v těchto sociálních souvislostech života aktivní, jak do nich zasahuje, případně je uzpůsobuje svým vlastním životním cílům. Především zde máme na mysli osobnost dítěte/dospívajícího, respektive žáka/studenta. Tedy osobnost toho, o koho nám ve výchově a vzdělávání jde. Koho bereme do své edukační péče ve snaze dopomoci mu k plnosti rozvoje, k realizaci jeho potencialit, ke vzdělávací úspěšnosti, k sociálnímu začlenění. Téma osobnosti se ovšem aktualizuje i ve vztahu pedagoga k sobě samotnému, k vlastnímu rozvoji, který má být přirozenou součástí výkonu jeho povolání.

Za třetí se autor snažil lépe přiblížit sociální psychologii nejen jako vědní nauku, ale také jako obor reflektující problémy, s nimiž se každodenně setká-

váme jakožto sledovatelé dění kolem nás, zodpovědní občané, angažováni profesionálové-pedagogové. Jinými slovy šlo v neposlední řadě o to, díky sociální psychologii lépe rozumět dění kolem nás, druhým lidem a sobě samotným jako aktérům, kteří se chtějí s tímto děním důstojně vyrovnávat. A to má samozřejmě důsledky pro práci se žáky/studenty.

Konečně za čtvrté, nové vydání samozřejmě odkazuje na novější prameny, reaguje na vývoj poznání v dané oblasti. S tím souvisí zřetelnější vyznačení toho, co je třeba si pamatovat; v čem je jádro věci, o které se lze spolehlivě opřít.

Doufám, že změny kvality díla prospěly a že je čtenáři ocení. Přeji všem, kdo budou knihu studovat, především učitelům a dalším pedagogickým pracovníkům, obohacující zážitek smysluplnosti sociálněpsychologického poznání.

V Praze, 7. 4. 2015

Zdeněk Helus

Cíl, pojetí a adresáti této knihy

Hlavním cílem této knihy není prosté uvedení do vědní disciplíny – sociální psychologie v jejím obecném pojetí. Pro takový účel jsou zde dostupné jiné publikace. Z těch hlavních uvádím tři následující:

- Hayesová, N.: *Základy sociální psychologie*. Praha, Portál 1998.
- Hewstone, M., Stroebe, W. (Eds.): *Sociální psychologie*. Praha, Portál 2006.
- Výrost, J., Slaměnik, I. (Eds.): *Sociální psychologie, 2. přepracované a rozšířené vydání*. Praha, Grada 2008.

A nemohu nedodat, že i v nich může pedagog najít četné inspirace, které ho profesně obohatí.

Hlavním cílem tohoto díla je aktualizovat vybraná sociálněpsychologická témata, která mají tvořit přirozenou a nezbytnou znalostní, postojovou a dovednostní výbavu každého pedagoga, který si na své profesi zakládá a spojuje s ní i své životní poslání. Kniha vychází z přesvědčení, že bez zvládnutí těchto témat pedagog obtížně, pokud vůbec, dokáže domýšlet, jak sociální vlivy působí na každého z jeho žáků ve specifickém vyústění a jak ovlivňují i jeho samého v jednání s nimi.

Jinými slovy, máme-li být plně kvalifikovanými a kompetentními pedagogy, musíme:

- porozumět závažné skutečnosti, že **člověk** – a konkrétně žák/student – je sociální bytostí, jinými slovy je **sociálně situovanou osobností**; a že to, jakým způsobem je jako sociální bytost rozvinut, určuje podstatným způsobem kvalitu jeho života, individuální svéráz jeho osobnosti, výkonnost, způsobilost překonávat potíže a čelit negativním vlivům, realizovat smysluplný život;

- překonat pohled na žáky jen jako jednotlivce a zaujmout k nim stanovisko respektující jejich **začleněnost** do rodiny, školní třídy a kamarádských vztahů, v nichž zauímají určité postavení a také uplatňují svůj vliv, hledají uznání a jistotu, spolupracují či soutěží;
- klást si otázky po **sociálních činitelích** působících pozitivně na využívání potencialit vzdělávací/školní úspěšnosti, resp. po činitelích, kteří tyto možnosti blokují, brání jejich využití;
- **zkoumat sami sebe**: zdali tím, jací jsme a jak ke svým žákům/studentům přistupujeme, jejich šance být ve vyučování úspěšnými, rozvíjet se jako osobnosti, mobilizovat síly životního uplatnění posilujeme, či naopak podlamujeme a brzdíme.

Spektrum zamýšlených adresátů této knihy je poměrně široké. V první řadě je určena studentům učitelství pro základní a střední školy a následně pak praktikujícím pedagogům zapojeným do některé z forem celoživotního vzdělávání či hledajícím z vlastní iniciativy odpovědi na otázky, jak si lépe poradit s problémy, které před nimi vyvstávají a s nimiž si mnohdy nevědí rady. Měla by posloužit učitelům, kteří cítí potřebu své zkušenosti usoustavit, rozšířit a prohloubit. Doufám, že i výzkumní pracovníci a doktorandi zde najdou inspiraci, kterým směrem orientovat své bádání. Tato kniha chce poskytnout orientaci i pedagogům pracujícím v neučitelských oblastech – vychovatelům, poradcům, inspektorům, řídicím pracovníkům ve školství; jak stávajícím, tak i budoucím, připravujícím se na své náročné úkoly.

Avšak především: kniha chce přesvědčit, že sociální psychologie tvoří součást základní výbavy každého dobrého pedagoga, který chce být svým žákům/studentům skutečným pedagogickým dobrodiním.

Část první

Člověk a sociální souvislosti jeho života

Vstup do části první: Čím se sociální psychologie zabývá, jaké problémy řeší

Na samém začátku je třeba se ptát, čím se vlastně sociální psychologie zabývá, na jaké otázky odpovídá, jaké problémy řeší. Stručnou a srozumitelnou odpovědí je tato definice:

Sociální psychologie se zabývá člověkem v sociálních souvislostech jeho života.

Zkoumá, jak tyto sociální souvislosti života na něho působí, jak se s nimi vyrovnává. Následně pak vyvozuje závěry, jak toto působení organizovat, aby bylo k jeho dobru, a jak jej aktivizovat, aby toto působení co nejlépe zvládal.

Podaná definice se zdá být na první pohled dobře srozumitelná a ve všem všudy jasná. Nicméně při jejím kritickém zkoumání vyvstávají dvě důležité otázky.

- Otázka první: Jak máme tohoto člověka chápat?
- A otázka druhá: Co si máme konkrétně představit pod pojmem *sociální souvislosti života*?

Na tyto otázky budeme nyní, v následujících čtyřech kapitolách, nabízet odpovědi. UVědomíme si při tom širokou poznatkovou bázi i využitelnost sociální psychologie; daleko nad rámec toho, co by z ní měl pedagog nutně vědět. Tento širší rozhled po oboru je však nezbytný. Pomáhá nám ujasnit si, že i souvislosti širší, na první pohled vzdálené, mohou do oblasti našeho zájmu promítat a zprostředkovaně zde působit, třeba i s dalekosáhlými důsledky.

1. Člověk jako sociálně situovaná osobnost

Ve vstupní definici bylo řečeno, že sociální psychologie se zabývá člověkem v sociálních souvislostech jeho života.

Tohoto člověka zde budeme chápat **jako osobnost**. Znamená to, že k němu budeme přistupovat:

- Jako k **prožívajícímu a jednajícímu subjektu**. Tedy bytosti nejen determinované (činiteli dědičnými, vlivy prostředí apod.), ale také jako k bytosti aktivní, jednající z vlastní iniciativy.
- Jako k jedinci vyjadřujícímu ve svém prožívání a jednání svou svéráznost, tedy **individualitu**, kterou je třeba brát v úvahu, která si zaslouží respektování.
- Přičemž tuto individualitu vytváří strukturovaný **celek navzájem souvisejících vlastností**.

Tématem osobnosti se soustředěně zabývá jedna ze základních psychologických disciplín – psychologie osobnosti¹, ovšem s aplikačními výstupy do celé řady disciplín dalších – jmenovitě psychologie sociální, pedagogické a školní, poradenské, klinické; a také samozřejmě do věd o výchově a vzdělávání, do pedagogiky.

Od základních poznatků psychologie osobnosti zde samozřejmě nechceme a nemůžeme odhlédnout. V duchu výchozí definice sociální psychologie však zde budeme mít na mysli především **osobnost v její sociální situovanosti; jinými slovy, osobnost v sociálních souvislostech jejího**

¹ Viz například Helus (2009), Helus (2011, jmenovitě část 4. Osobnost, s. 157–192), Říčan (2007), Smékal (2004), Vágnerová (2010).

života. Co tvoří tyto sociální souvislosti života, bude vysvětleno v následující, 2. kapitole. Zde toliko doplníme výše podaný, obecně formulovaný pohled na osobnost následujícím konstatováním.

Sociální situovaností osobnosti myslíme její včlenění do mezilidských vztahů a komunikačních procesů, její postavení v sociálních skupinách, její ovlivnění společenskými a ekonomickými poměry, její snahu najít své místo a uplatnění mezi lidmi. Sociální situovanost člověka podmiňuje/ /determinuje a také aktivizuje.

1.1 Osobnost jako strukturovaná a přitom celistvá, integrovaná individualita

Pohled na jedince jako osobnost znamená, že se ptáme:

- a) po důležitých charakteristikách – respektive vlastnostech, složkách či komponentách jedince. Jde nám o **analyticko-strukturující pohled na osobnost**.
- b) po individualitě prožívající a jednající bytosti, s níž vstupujeme do vzájemného vztahu. Jde nám o **integrující pohled na osobnost**.

1.1.1 K analyticko-strukturujícímu pohledu na osobnost

Strukturovaností osobnosti zde myslíme složky či komponenty, které jedince závažným způsobem charakterizují. V edukaci za takové složky či komponenty osobnostní struktury považujeme především (viz též Helus, 2009, s. 125–192, s. 265–268):

- **Schopnosti** – tedy základní, vnitřní a nezbytné předpoklady toho, co jedinec dokáže, co ještě zvládne a co už je nad jeho možnosti, jaký je s to podat výkon apod.
- **Zaměřenost**, respektive orientaci na určité cíle, spojenou se snahou či úsilím jich dosáhnout. Pojem zaměřenost, tak jak jej zde chápeme, zahrnuje potřeby, motivy a zájmy, hodnotové orientace, volní nasazení apod. Důležité je, že zaměřenost působí jako hnací síla našeho života; dává mu směr a cíl, aktivizuje snaživost. Ujasnit si, čeho, proč a jak chce jedinec dosáhnout, respektive čemu se vyhnout, tvoří jeden ze základů poznání člověka – toho druhého i sebe sama.
- **Charakter** – tedy vybavenost jedince zásadami a principy, kterými se řídí, které přijal za své.
- **Převládající způsoby citově akcentovaného prožívání** – tedy především důležité tendence ve spojování citů či afektů s určitými událostmi; či převládající citové ladění jedince, dominující v různých situacích jeho života. Převládá-li v citovosti určitého člověka úzkost či odvaha, radost či deprese, pocity osamocení či sounáležení, zklamání či zadostiučinění, výrazně ovlivňuje jeho život v širokém spektru ukazatelů.
- **Odolnost neboli resilience** vůči zátěžovým situacím, jmenovitě stresu. Příkladem takových situací nám může být ponižující neúspěch, zklamání, osamocení – nedostatek opory, rozpad vztahu znamenající ztrátu domova, přepjetí vynakládaných sil vedoucí k vyčerpání, nemoc apod. Odolnost znamená, že jedinec náporům takových událostí dokáže čelit; chápe je především jako výzvy poradit si a zvládnout to. Opakem je zranitelnost (vulnerabilita), kdy jedinec se cítí být ohrožen a nenachází způsoby, jak ohrožení čelit; podléhá, hrouť se a propadá zoufalství, rezignuje.
- **Sebepojetí, respektive jáství** a s ním úzce související **autoregulace**. Termíny sebepojetí a jáství poukazujeme na jeden z klíčových znaků člověka, a sice na to, že mu jde v neposlední řadě (často dokonce v první řadě) o sebe sama. Základní složky sebepojetí tvoří sebepoznání, sebecit, sebehodnocení a seberealizace.² Sebepojetí vesměs souvisí s autoregulací. Tímto pojmem poukazujeme na skutečnost, že jedinec se v určité fázi

² Podrobněji viz níže, subkapitulu 4.5.1.

svého vývoje vymaňuje z odkázanosti na ovládání druhými a ovládá sám sebe. Ovládá, reguluje, řídí své myšlenkové postupy, své učení, své chování; zvažuje alternativy, jak se zachová a co udělá; rozhoduje se a vyvíjí úsilí. Autoregulace se tak, ve své rozvinuté podobě, stává předpokladem osobnostní zralosti, nezávislosti, svébytnosti.

Třeba ovšem dodat, že uvedené komponenty struktury osobnosti nemůžeme brát jako dogma. Za určitých okolností si všímáme celé řady složek dalších, které se mohou dokonce dostávat do popředí. Může to být například maskulinita versus femininita (tedy výrazně vyjadřovaná mužskost či ženskost), dominance versus submise (tedy tendence ovládat druhé, být jim nadřazen, či naopak podřizovat se jim) aj. Zde podaný přehled je tedy třeba brát jako inspirující základ a východisko pro tvořivý osobnostní přístup.

A také je třeba dodat, že **každá z uvedených položek osobnostní struktury se aktualizuje v závislosti na sociální situovanosti člověka**; je více či méně podmíněna tím, v jakých vztazích a poměrech se jedinec jako osobnost vyvíjel a právě nachází. To na jedné straně. A současně také, na straně druhé, jednotlivé položky osobnostní struktury ovlivňují, jak jedinec bude svou sociální situovanost zvládat, jak se v ní bude projevovat.

1.1.2 K integrujícímu pohledu na osobnost

Jedinec, osobnost je ovšem ucelenou, integrovanou bytostí. Do složek své osobnostní struktury se nerozpadá, ale způsobem jejich vyjadřování, respektive uplatňování v různých situacích je individualitou, s níž máme co do činění. Je žákem/studentem, nadřazeným či podřazeným, manželským partnerem, přítelem, klientem – individualitou.

S tím souvisí i nutnost ujasňovat si vzájemné propojování komponent osobnostní struktury. Tak například schopnosti mou být využívány a jejich využíváním dále rozvíjeny; anebo naopak mohou zůstat nevyužity a podobně jako necvičený sval posléze zanikají, atrofují. O tom, zda tomu bude tak či onak, podstatným způsobem rozhoduje zaměřenost, respektive motivace – například motivace se učit a naučit; prosadit se; vyniknout; vyhovět očekávání blízkých osob, na kterých mi záleží, apod. S tím pochopitelně dále souvisí